

Janusz Czechowski
(Słupsk)

Stosunek mniejszości narodowych Wileńszczyzny do państwa polskiego w okresie Litwy Środkowej oraz wyborów do Sejmu RP w 1922 r.

9 października 1920 r. gen. Lucjan Żeligowski na czele 1. Dywizji Litewsko-Białoruskiej wkroczył do Wilna. Wersja oficjalna głosiła, że wobec rządu w Warszawie „był to akt nieposłuszeństwa, akt buntu”¹. W rzeczywistości, zgodnie z zamysłem Józefa Piłsudskiego, Wileńszczyzna wracała, na razie jeszcze w sposób pośredni, w polityczno-administracyjny związek z Polską². Tuż po zajęciu Wilna, 12 października, władze wojskowe opublikowały kilka dekretów. Na ich mocy z zajętego obszaru utworzona została Litwa Środkowa. Zwierzchnią władzę miał sprawować gen. Żeligowski. Powołana została również, w charakterze organu wykonawczego, Tymczasowa Komisja Rządząca (TKR). Jej pierwszym prezesem został Witold Abramowicz³.

Terytorium Litwy Środkowej wynosiło ok. 10 tys. km². Liczyło 530 tys. mieszkańców⁴. Skład narodowościowy wyglądał następująco: Polacy — 70,6%, Litwini — 12,84%, Białorusini — 6,02%, Żydzi — 4,04%, inne narodowości — 6,5%. Natomiast w odniesieniu do Wilna sytuacja wyglądała nieco inaczej: Polacy — 56,16%, Żydzi — 36,11%, Tatarzy — 3,17%, Litwini — 2,25%, Białorusini — 1,33%, inni — 0,98%.

Cechą charakterystyczną społeczeństwa Litwy Środkowej był jego stosunek do nowej państwowości. Nie istniały tu praktycznie tzw. tendencje państwowotwórcze. Polacy generalnie oczekiwali łączności z Rzeczpospolitą, wśród ludności niepolskiej zdania były podzielone. Większość Litwi-

¹ J. Pajewski, *Budowa Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1926*, Poznań 2007, s. 108.

² P. Łossowski zanotował: „około połowy września 1920 r. marszałek Piłsudski przychylił się do myśli o wywołaniu Wilna poprzez wywołanie tam powstania, któremu niezwłocznie miały przyjść z pomocą „formacje nieregularne” wywodzące się z Ziemi Wileńskiej”. Patrz: P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski 1918-1920*, Warszawa 1996, s. 163.

³ Tamże, s. 187.

⁴ Przedstawione dane statystyczne oparte są na ustaleniach Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (ZCZW), które miały miejsce jeszcze przed powstaniem Litwy Środkowej. Odniesienie ich do nowej sytuacji politycznej naznaczone jest ryzykiem błędu. W okresie istnienia Litwy Środkowej spis nie został przeprowadzony. Patrz: Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku (dalej: AIJP), zespół 30, sygn. 3, k. 1, Referat o stanie Litwy Środkowej w zakresie kompetencji Departamentu Spraw Wewnętrznych (bez daty).

nów optowała za Litwą kowieńską, wśród inteligencji białoruskiej byli zwolennicy utworzenia narodowego państwa białoruskiego. Natomiast ludność żydowska za poparcie kierunku polskiego oczekiwała poszerzenia narodowej autonomii. Powszechne było przekonanie o tymczasowości Litwy Środkowej, co bezpośrednio przekładało się na niechętny stosunek części ludności do władz. Przejawiało się to szczególnie w realizowaniu zarządzeń dotyczących poboru do wojska i należności podatkowych⁵.

Po akcji gen. L. Żeligowskiego nastroje wśród litewskich mieszkańców Wileńszczyzny radykalizowały się, dochodziło do starć z Polakami. Od kwietnia 1919 r. działał w Wilnie Tymczasowy Komitet Litwinów Wileńskich. Jego kierownictwo z Mykołasem Biržišką na czele utrzymywało kontakty z rządem w Kownie. Komitet uważał obecność polską za okupację. 15 sierpnia 1920 r. Wilno zajęli bolszewicy. Jednak już 26 sierpnia miasto było w gestii władz litewskich. Sytuacja taka istniała do 9 października, kiedy to Wileńszczyzna znalazła się ponownie w rękach wojsk polskich. Litwini wznowili działalność Tymczasowego Komitetu, którego aktywność znalazła tym razem swój wymiar także w informowaniu Ligi Narodów o „wszelkich bezprawiach, nadużyciach rządu polskiego do ludności okupowanej Litwy wschodniej”⁶.

Rok 1921 był okresem szczególnej aktywności środowisk litewskich. Pojawiła się bowiem informacja o możliwości plebiscytu na terenach spornych⁷. W kwestii tej możliwe było uzyskanie poparcia części środowisk białoruskich i żydowskich. Litwini starali się więc dotrzeć propagandowo do każdego, kto mógłby poprzeć włączenie Wileńszczyzny do Litwy kowieńskiej. Strona polska nie mogła być pewna korzystnego wyniku. Rozgoryczenie Litwinów, spowodowane nadużyciami wojska, trudnościami zaopatrzeniowymi, dyskryminacyjnymi posunięciami administracji Litwy Środkowej, rokowało niekorzystnie z punktu widzenia interesów polskich⁸.

⁵ Tamże, k. 12-13.

⁶ B. Makowski, *Litwini w Polsce 1920-1939*, Warszawa 1986, s. 37-38. Porównaj też: s. 31-36.

⁷ Jak podaje Stanisław Sierpowski, „28 października 1920 r. Rada [Ligi Narodów — dop. J. Cz.] przyjęła wniosek Paula Hymansa [ministra spraw zagranicznych Belgii, siedmiokrotnego przewodniczącego Rady Ligi Narodów w latach 1920-1926 — dop. J. Cz.], żeby kwestię przynależności Wileńszczyzny rozstrzygnąć w drodze plebiscytu. Wyznaczono w tym celu dwie komisje. Pracując w Wilnie i Kownie, zdołały one doprowadzić do polsko-litewskiego układu, podpisanego 29 listopada 1920 r. w sprawie formalnego zawieszenia broni oraz utworzenia pasa neutralnego. Układ ten zakładał wyprowadzenie z terenu plebiscytowego „wszelkich wojsk miejscowych” i wprowadzenie międzynarodowej siły zbrojnej (około 1500 żołnierzy), złożonej z kontyngentów Francji, Wielkiej Brytanii, Hiszpanii, Szwecji, Danii i Holandii”. Akcja plebiscytowa nie doszła do skutku. Patrz: S. Sierpowski, *Liga Narodów w latach 1919-1926*, Wrocław — Warszawa — Kraków 2005, s. 90 i dalsze.

⁸ B. Makowski, dz. cyt., s. 38. Porównaj: AIJP, zespół 30, sygn. 4, k. 4, Sprawozdanie roczne z działalności Związku Bezpieczeństwa Kraju (1 II 1921 r. — 31 I 1922 r.).

11 listopada 1920 r. rząd Litwy kowieńskiej zawarł porozumienie z przebywającym w Kownie białoruskim rządem Wacława Łastowskiego, który zobowiązał się do agitowania rodaków na terenie Litwy Środkowej, aby we wspomnianym plebiscycie poparli opcję litewską⁹.

Departament Spraw Wewnętrznych TKR potwierdzał wrogie nastawienie większości społeczności litewskiej do rządu i ludności polskiej. W ocenie władz Litwini prowokowali represje, aby dać podstawę do interwencji Ligi Narodów. Działalność propagandową na obszarze Litwy Środkowej wspierał i finansował rząd w Kownie, popierała również, zdaniem Departamentu Spraw Wewnętrznych, wileńska Kuria Biskupia. Kolportowano literaturę i ulotki podważające autorytet państwa polskiego, gloryfikowano osiągnięcia Litwy. Rzeczą ciekawą, pracownik Departamentu Spraw Wewnętrznych zauważył, że „w sposobie agitacji widać metodę niemiecką, dobrze znaną z walk plebiscytowych na Górnym Śląsku”¹⁰. Niezależnie od akcji propagandowej, formowały się litewskie grupy partyzanckie związane ze Związkiem Strzelców, prowadzące działalność polegającą głównie na niszczeniu infrastruktury technicznej¹¹.

Spośród przedstawionych wyżej obszarów politycznej walki Litwinów o przynależność Wileńszczyzny do Litwy kowieńskiej, na szczególną uwagę zasługuje rywalizacja o dominację języka litewskiego w Kościele Litwy Środkowej. Sprawa ta, jak słusznie zauważył Bronisław Makowski, przenosiła się na grunt polityczny. Miała w sposób pośredni ułatwić przejście spornego terytorium przez jedną ze stron¹².

Warto dodać, że istotną rolę w życiu narodowym Litwinów wileńskich odgrywało Litewskie Towarzystwo Oświatowe „Rytas” sprawujące nadzór nad litewskim szkolnictwem prywatnym. Organizacja ta powstała jeszcze w 1913 r., jednak dopiero od 1922 r. jego rola na Wileńszczyźnie stała się dominująca w zakresie, o którym mowa¹³.

⁹ K. Gomółka, *Białorusini w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej”, 1992, nr 495, s. 62.

¹⁰ AIJP, zespół 30, sygn. 3, k. 30, Sprawozdanie Departamentu Spraw Wewnętrznych za czas od 1 I 1921 r. do 1 I 1922 r.

¹¹ Tamże, k. 31-32.

¹² B. Makowski, dz. cyt., s. 78-79. W okresie państwowości Litwy Środkowej, biskupem wileńskim był Litwin Jerzy Matulewicz (8 XII 1918 — 3 VIII 1925). Nie pozwalał on polskiemu kapłanowi na działalność polonizacyjną w swoich parafiach. Blokował również próby wykorzystywania kleru w polityce narodowościowej władz, za co był krytykowany przez polską prasę. Jednak na podstawie opracowania B. Makowskiego stwierdzić należy, iż taka a nie inna postawa bpa Matulewicza wynikała z jego troski o apolityczność Kościoła, a nie z pobudek nacjonalistycznych. Patrz: tamże, s. 79-82.

¹³ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*, Lublin 2000, s. 206. Porównaj także: B. Makowski, dz. cyt., s. 186-187.

Tymczasowy Komitet Litwinów zbojkotował wybory do sejmu wileńskiego. Stronie polskiej zarzucano „brak pełnej swobody wyborczej, naciski i krępowanie działalności agitacyjnej litewskiej”¹⁴.

Względna aktywność polityczną przejawiała również mniejszość białoruska. Stosunek do Białorusinów władze polskie określiły m.in. tezami zawartymi w opracowaniu MSZ z 30 lipca 1920 r. pt. „Stan kwestii białoruskiej na ziemiach wschodnich”. Zagadnienie stosunku do tej mniejszości podnosił również Referat Narodowościowy istniejący przy Prezesie Tymczasowej Komisji Rządzącej, który na początku 1922 r. opublikował memoriał „Polska a sprawa białoruska”. Czynnikiem łączącym oba dokumenty było przekonanie o szansach polonizacji Białorusinów zwłaszcza tych, którzy wyznawali religię rzymskokatolicką¹⁵. Działalność niektórych polskich ugrupowań dawała podstawę takim oczekiwaniom. Inne środowiska białoruskie podejmowały współpracę z władzami Litwy Środkowej kierując się nadzieją, że sprzyjać ona będzie rozwojowi pierwiastka narodowego, m.in. poprzez rozwój sieci białoruskich szkół i innych organizacji kulturalno-oświatowych. Dla przykładu: działacz białoruski Bronisław Taraszkiewicz przyjął ofertę pracy w jednym z wydziałów Departamentu Oświaty TKR, a później utworzył Towarzystwo Szkoły Białoruskiej¹⁶.

B. Taraszkiewicz był działaczem powstałej w 1918 r. Białoruskiej Partii Socjaldemokratycznej. Ugrupowanie to zasadniczo zajmowało postawę opozycyjną wobec władz polskich, chociaż dochodziło do różnych form współpracy. Celem tej partii było utworzenie niepodległego państwa białoruskiego, jej działacze byli założycielami Białoruskiej Centralnej Rady Wileńszczyzny, a później Białoruskiego Komitetu Narodowego¹⁷. Wcześniej, od 1917 r. istniała Białoruska Partia Socjalistów-Rewolucjonistów, traktująca Polaków jak agresorów, walcząca o niepodległość¹⁸. W latach 1918-1921 funkcjonowała również Białoruska Partia Socjalistów-Federalistów. Część działaczy w 1920 r. opowiedziała się za programem Partii Socjalistów-Rewolucjonistów, pozostali w 1921 r. zasilili szeregi organizacji polpolskich¹⁹.

¹⁴ B. Makowski, dz. cyt., s. 39. Litwini rozwinęli równocześnie działalność zwalczającą polską akcję wyborczą, co skutkowało wydaleniem na początku lutego 1922 r. z terenu Litwy Środkowej 33 działaczy litewskich oraz białoruskich; Patrz: tamże.

¹⁵ M. Siemakowicz, *Polityka władz rosyjskich, niemieckich i polskich wobec szkolnictwa białoruskiego w latach 1903-1922*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, 1997, t. 7, s. 43.

¹⁶ Tamże, s. 44. Porównaj: AIJP, zespół 30, sygn. 3, k. 13, Sprawozdanie Departamentu Spraw Wewnętrznych za czas od 1 I 1921 r. do 1 I 1922 r.

¹⁷ H. Chałupczak, T. Browarek, dz. cyt., s. 98.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ K. Gomółka, *Białorusini w II Rzeczypospolitej...*, s. 77. Trzy wymienione partie: Białoruska Partia Socjaldemokratyczna, Białoruska Partia Socjalistów-Rewolucjonistów oraz Białoruska Partia Socjalistów-Federalistów wyłoniły się z Białoruskiej Socjalistycznej Hromady, która z powodu wewnętrznych różnic politycznych rozpadła się w 1918 r. Patrz: tamże.

Wśród wspomnianych wyżej polonofilskich organizacji białoruskich istotne miejsce zajmował powstały w 1919 r. „Zielony Dąb” — organizacja głosząca wprawdzie potrzebę utworzenia Białoruskiej Republiki Ludowej, ale pozostającej w ścisłym związku z Polską. Zadaniem codziennym partii była praca na rzecz wzmocnienia państwowości polskiej. W 1920 r. powstało kolejne propolskie ugrupowanie — Związek Krajowy. Liderzy tej organizacji próbowali zjednoczyć Polaków, Litwinów i Białorusinów wokół idei Wielkiego Księstwa Litewskiego, sfederowanego z Polską. Po kilkunastu miesiącach działalności ugrupowanie to przestało istnieć. Jego bezpośrednim kontynuatorem, istniejącym od 1922 r., było Zjednoczenie Białoruskich Bezpartyjnych Aktywistów. Program Zjednoczenia zamykał się zasadniczo wokół postulatów dotyczących zagwarantowania praw kulturalno-oświatowych dla ludności białoruskiej. Co istotne, organizacja ta w lutym 1922 r. poparła decyzję Sejmu Wileńskiego o przyłączeniu Litwy Środkowej do Polski²⁰. Aktywiści białoruscy działali do 1923 r., propagując sprawę polską w pismach „Biełaruski Szlach” i „Sialanskaja Hutarka”²¹.

W grudniu 1921 r. w Wilnie obradował tzw. zjazd białoruski. Jak podaje Krystyna Gomółka, zjazd sugerował utworzenie autonomicznej Białorusi, która miała istnieć w ramach Rzeczypospolitej. Jednak, w oparciu o zalecenia Białoruskiego Komitetu Narodowego, delegaci jednocześnie podjęli decyzję o bojkocie wyborów do sejmu wileńskiego. Uchwała ta zaakceptowana została przez większość Białorusinów²².

Bardzo aktywny na Wileńszczyźnie, chociaż stosunkowo mało liczny, był białoruski ruch komunistyczny. Pomimo, że zorganizowane struktury w ramach Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi ukształtowały się dopiero w 1923 r., jako autonomiczna forma w ramach KPP²³, komuniści także wcześniej posiadali duży wpływ na legalną działalność społeczno-polityczną Białorusinów. Wspierali również działania zmierzające do oderwania od Polski ziem uznawanych za białoruskie i przyłączenie ich do Białoruskiej SSR, organizowali strajki i akcje sabotażowe²⁴. Komuniści białoruscy wspierani byli przez towarzyszy litewskich. Istniały również przybudówki młodzieżowe. Jak zanotował urzędnik Departamentu Spraw Wewnętrznych TKR, radykalna lewica posiadała największe wpływy wśród ludności żydowskiej²⁵. Generalnie społeczeństwo Litwy Środkowej odporne było na bolszewicką

²⁰ K. Gomółka, *Białoruskie partie i organizacje prorządowe w II Rzeczypospolitej*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, 1997, t. 7, s. 64-65.

²¹ K. Gomółka, *Białorusini w II Rzeczypospolitej...*, s. 77-78.

²² Tamże, s. 62.

²³ A. Bergman, *Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984, s. 54.

²⁴ H. Chałupczak, T. Browarek, dz. cyt., s. 100.

²⁵ AIJP, zespół 30, sygn. 3, k. 30, Sprawozdanie Departamentu Spraw Wewnętrznych za czas od 1 I 1921 r. do 1 I 1922 r.

agitację. Dlatego też podstawową metodą działania tych środowisk były próby zniechęcenia ludności do związków z Polską, także poprzez wywoływanie pogłosek o nieuchronnym konflikcie z czerwonym imperium. Jednak działania w tym zakresie miały charakter zakulisowy, komuniści wobec niechęci społeczeństwa nie decydowali się na wystąpienia otwarte. Sprawozdanie Departamentu Spraw Wewnętrznych Litwy Środkowej za 1921 r. stwierdzało: „Przygotowując się na wypadek wybuchu nowej wojny Polski z Rosją Sowiecką starają się oni [komuniści — dop. J. Cz.] pokryć kraj siecią jacejek komunistycznych, by w chwili zamieszania wywołanego wybuchem wojny spowodować rewoltę wewnętrzną i ująć władzę w swoje ręce. Tymczasem zaś starają się doprowadzić kraj do stanu wrzenia, podsycając antagonizmy narodowościowe i klasowe i inscenizując objawy niezadowolonia z rządów w kraju. Ustalono z całą pewnością, że np. masowe podpalania większych dworów ziemskich w lecie roku ubiegłego były dziełem agitatorów komunistycznych i litewskich. Miało to na celu sprowokowanie władz do represji względem ludności białoruskiej i popchnięcie tej ostatniej na drogę otwartej walki z rządem polskim”²⁶.

Zdaniem władz Litwy Środkowej, rodzimy ruch komunistyczny korzystał z poparcia rządu w Kownie. Wspomniane sprawozdanie informowało: „Niewątpliwie Litwini współdziałają z komunistami. Centrala szpiegowska na rzecz Rosji Sowieckiej mieści się w Kownie. Z Kowna płyną pieniądze na agitację i w Kownie drukuje się bibułę komunistyczną. Rząd kowieński w walce z Polską nie przebiera w środkach i chcąc za wszelką cenę wywołać zamęt na Wileńszczyźnie popiera każdą wrogą akcję, czy to bolszewicką, czy białoruską”²⁷.

Wileńszczyznę zamieszkiwała również stosunkowo liczna, politycznie rozdrobniona mniejszość żydowska. Wilno, już w okresie I wojny światowej, było jednym z czterech ośrodków na ziemiach polskich (obok Krakowa, Lwowa i Warszawy) ruchu syjonistycznego²⁸. W 1918 r. w Wilnie, z udziałem syjonistów, powstała Żydowska Rada Narodowa. W grudniu tegoż roku w stolicy Wileńszczyzny odbyła się pierwsza konferencja syjonistyczna, która zachowała neutralne stanowisko wobec polityczno-państwowej przynależności tego regionu. Jednakże przywódca wileńskich syjonistów Szymon Rosenbaum opowiadał się za opcją prolitewską z jednoczesną współpracą z Białorusinami²⁹.

²⁶ Tamże, k. 31

²⁷ Tamże.

²⁸ Najważniejszą partią w ramach tego ruchu na ziemiach polskich była powstała w 1916 r. Organizacja Syjonistyczna w Polsce. Organizacja ta starała się rozbudzać świadomość narodową Żydów w ramach autonomii kulturalno-narodowej, przygotowując rodaków do przyszłej emigracji do Palestyny. Patrz: H. Chałupczak, T. Browarek, dz. cyt., s. 167-168.

²⁹ W. Jaworski, *Struktura i wpływy syjonistycznych organizacji politycznych w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1996, s. 18-31. Jak podaje Wojciech Jaworski, na

Żydowskie środowiska konserwatywne, ortodoksyjne, a także bogate kupiectwo skłonne były popierać związek Wileńszczyzny z Rzeczpospolitą. Trzeba jednak podkreślić, że poparcie to nie było jednoznaczne, miało charakter warunkowy. Natomiast żydowskie środowiska lewicowe³⁰, znajdujące się pod wpływem Rosji bolszewickiej oraz antypolsko nastawionego rządu w Kownie, popierały powstanie państwa litewskiego w granicach historycznych. Urzędnik Departamentu Spraw Wewnętrznych TKR tak charakteryzował stanowisko społeczności żydowskiej wobec polskich interesów na Litwie Środkowej: „Faktycznie Żydzi przybrali front antypolski, blokując się zawsze w ważniejszych momentach z Litwinami i Białorusinami przeciwko społeczeństwu polskiemu. Uchylają się oni jednak od zajęcia wyraźnego stanowiska, gdyż ich gra polityczna polega na tym, aby nadając sobie rolę języczka u wagi wytargować od Litwinów czy też Polaków jak najdalej idącą autonomię narodową”³¹. Dodać należy, że z uwagi na stosunkowo silną sytuację ekonomiczną ludności żydowskiej na Wileńszczyźnie, Żydzi „chcieliby w walce Polski z Litwą o Wileńszczyznę nadać sobie decydujące znaczenie, zostać tym trzecim, który najbardziej na szali zaważy i sytuację wykorzysta”³².

Wileńszczyzna zamieszkiwana była także przez mniejszość rosyjską. Generalnie nie angażowała się ona w życie polityczne II Rzeczpospolitej. Wilno było dla Rosjan ważnym ośrodkiem edukacyjnym. Funkcjonowała tam rosyjska szkoła siedmioletnia oraz pięć gimnazjów³³.

Na obszarze Litwy Środkowej znajdowała się również mniejszość tatarska. Jak podaje Ali Miśkiewicz, po ukształtowaniu się polskiej granicy wschodniej w granicach Rzeczpospolitej znalazło się ok. 6 tys. Tatarów³⁴. Zamieszkiwali oni głównie rejon Białegostoku, Nowogródka i Wilna. Ludność tatarska akceptowała zmiany zachodzące w państwie polskim, aktywnie włączając się do organizowanych struktur społeczno-administracyjnych³⁵.

obszarach zdominowanych przez pierwiastek polski (np. byłe Królestwo Polskie, Galicja Zachodnia) syjoniści popierali państwowość polską. Natomiast na obszarach wielonarodowych (np. Kresy Wschodnie, Galicja Wschodnia) starali się zachować neutralność wobec toczących się konfliktów, jednak gotowi byli poprzeć każdy ośrodek władzy, który zaakceptowałby narodowe interesy Żydów. W miarę stabilizacji granic państwa polskiego, syjoniści uznawali interesy Rzeczpospolitej. Patrz: tamże, s. 18-19.

³⁰ Na Wileńszczyźnie z organizacji lewicowych najsilniejszy był Bund (Powszechny Żydowski Związek Robotniczy), powstały jeszcze w 1897 r. Patrz: AIJP, zespół 30, sygn. 3, k. 33, Sprawozdanie Departamentu Spraw Wewnętrznych za czas od 1 I 1921 r. do 1 I 1922 r.

³¹ Tamże, k. 32.

³² Tamże.

³³ H. Chałupczak, T. Browarek, dz. cyt., s. 221-222.

³⁴ A. Miśkiewicz, *Tatarzy polscy 1918-1939*, Warszawa 1990, s. 34

³⁵ Tamże.

Obecność w kwietniu 1919 r. wojsk polskich w Wilnie umożliwiła podjęcie działalności przez Centralny Komitet Tatarów Polski, Litwy, Białorusi i Ukrainy. Komitet popierał działalność władz polskich na Wileńszczyźnie, prowadził działania zmierzające do zorganizowania w wojsku polskim tatarskiego pododdziału kawalerii³⁶. Wilno, obok Warszawy, stało się również miejscem, gdzie polscy Tatarzy najwcześniej rozpoczęli prace nad wznowieniem w okresie powojennym własnych ośrodków religijnych. W 1922 r. w grodzie nad Wilią powstała Muzułmańska Gmina Wyznaniowa, która obok działalności o charakterze czysto religijnym prowadziła pracę kulturalną i dobroczynną³⁷.

Jak już częściowo wspomniano wcześniej, 20 lutego 1922 r. Sejm Wileński zdecydował o przyłączeniu Litwy Środkowej do Rzeczypospolitej, „czyniąc z niej taką samą część Polski jak Kielecczyzna czy Mazowsze”³⁸. Sejm RP fakt ten zaakceptował 24 marca, natomiast 6 kwietnia 1922 r. na mocy kolejnej decyzji polskiego Sejmu, powiaty wileńsko-trocki, oszmiański, święciański, lidzki i brasławski objęte zostały polskim ustawodawstwem. Władze Rzeczypospolitej delegowały tam swojego reprezentanta³⁹. Pamiętać należy, że Litwę Środkową tworzyły wcześniej trzy⁴⁰ powiaty: wileński, święciański i oszmiański. Wilno stanowiło starostwo grodzkie.

Wybory do Sejmu i Senatu RP w listopadzie 1922 r. i udział w nich po raz pierwszy mniejszości, w tym także zamieszkujących Wileńszczyznę, stworzyły nową jakościowo sytuację. Działalność polityczna ugrupowań mniejszościowych nabrała nowego wymiaru. Kwestia, iż Wileńszczyzna znalazła się po polskiej stronie, nie zakończyła nieprzychylniej Polsce propagandy, związanej wcześniej z walką o państwową przynależność tego regionu. Kampania wyborcza stała się kolejnym etapem w walce o cele, które reprezentacje polityczne mniejszości narodowych, zamieszkujących kresy wschodnie, precyzowały mniej lub bardziej oficjalnie w swoich programach.

Mniejszości narodowe, z wyjątkiem Litwinów, utworzyły Blok Wybor-

³⁶ Tamże, s. 28-29. Komitet Tatarów Polski, Litwy, Białorusi i Ukrainy powstał w 1917 r. w Piotrogradzie z inicjatywy Tatarów polskich. Jego przewodniczącym został Aleksander Achmatowicz. Celem Komitetu było skupienie ludności tatarskiej pochodzącej ze wschodnich kresów dawnej Rzeczypospolitej. Patrz: tamże, s. 26.

³⁷ Tamże, s. 35.

³⁸ P. Wróbel, *Kształtowanie się białoruskiej świadomości narodowej a Polska*, Warszawa 1990, s. 64.

³⁹ B. Makowski, dz. cyt., s. 39. Warto podkreślić, że województwo wileńskie powołane zostało decyzją Sejmu Ustawodawczego dopiero 25 grudnia 1925 r. Patrz: tamże.

⁴⁰ Należy uściślić kwestię ilości powiatów Litwy Środkowej. Wspomniane trzy powiaty pozostały po wyłączeniu spod zarządu Litwy Środkowej i włączeniu bezpośrednio do Polski na początku 1921 r. powiatów brasławskiego, wołyńskiego, lidzkiego i grodzieńskiego. Patrz: N. Zielińska, *Towarzystwo Straży Kresowej*, Lublin 2006, s. 106.

czy Mniejszości Narodowych (BWMN)⁴¹. Ludność żydowska reprezentowana była przez zdominowaną przez syjonistów Żydowską Radę Narodową, przedstawicieli środowisk ortodoksyjnych⁴² oraz Żydowski Związek Kupców. Zgrupowane w bloku organizacje żydowskie toczyły ze sobą spór o ilość mandatów. Poza blokiem pozostawała działająca w Polsce Żydowska Partia Ludowa. Latem 1922 r. w Warszawie odbyło się spotkanie przedstawicieli żydowskich organizacji współtworzących Blok Wyborczy z żydowskimi ludowcami. Konferencja, która miała wzmocnić wewnętrznie środowiska żydowskie i zwiększyć ich szanse wyborcze, zakończyła się bez wiążących ustaleń⁴³. Żydowska aktywność wyborcza wzbudzała zaniepokojenie po stronie polskiego ruchu narodowego. Organ Związku Ludowo-Narodowego „Głos Wileński” tuż przed wyborami stwierdził: „Ale z drugiej strony trzeba się liczyć z tym, że tak czy tak te mniejszości narodowe pod żydowską komendą będą stanowiły w Sejmie silną grupę. Abyśmy nie potrzebowali się obawiać opanowania Sejmu i rządów w Polsce przez tych Żydów, musimy wybrać dobry Senat. (...) Jeśli narodowcy będą mieli większość w Senacie, to Żydzi sprzymierzeni z lewicą nic nie potrafią zrobić”⁴⁴. Jak informował autor sprawozdania z akcji wyborczej na Wileńszczyźnie O. Malinowski, Żydzi prowadzili wśród ludności chrześcijańskiej akcję zniechęcającą do udziału w wyborach, aby „w ten sposób wobec abstynencji tej ludności osiągnąć większą ilość mandatów”⁴⁵.

Również mniejszość rosyjska miała swoje przedstawicielstwo w BWMN. Była nim Rada Cerkiewna⁴⁶. Jej działalność skierowana była na prawosławną część białoruskiej prowincji, gdzie agitację wyborczą prowadziło duchowieństwo rosyjskie. Wpływowe środowiska rosyjskie generalnie stroniły od akcji wyborczej⁴⁷.

Organizacje mniejszości białoruskiej stanęły do wyborów podzielone na dwa obozy. Kryterium podziału dotyczyło stosunku do państwowości polskiej. Obóz antypolski, w opinii autora sprawozdania nt. sytuacji wyborczej mniejszości narodowych na Wileńszczyźnie płk. Zamorskiego, tworzył na-

⁴¹ AIJP, zespół 30, sygn. 4, k. 34, Opracowanie płk. Zamorskiego nt. sytuacji wyborczej mniejszości narodowych z 6 IX 1922 r.

⁴² Nurt ortodoksyjny, zwany też konserwatywno-klerykalnym, reprezentowany był przez powstały na ziemiach polskich w 1916 r. Związek Izraela. Patrz: H. Chałupczak, T. Browarek, dz. cyt., s. 166-167.

⁴³ AIJP, zespół 30, sygn. 4, k. 34, Opracowanie płk. Zamorskiego nt. sytuacji wyborczej mniejszości narodowych z 6 IX 1922 r.

⁴⁴ Tamże, k. 15; „Głos Wileński” nr 46 z 12 XI 1922 r.

⁴⁵ Tamże, k. 21, Sprawozdanie z akcji wyborczej na Wileńszczyźnie do dnia 1 X 1922 r.

⁴⁶ Tamże, k. 38, Opracowanie płk. Zamorskiego nt. sytuacji wyborczej mniejszości narodowych z 6 IX 1922 r.

⁴⁷ Tamże, k. 20, Sprawozdanie z akcji wyborczej na Wileńszczyźnie do dnia 1 X 1922 r.

leżący do bloku Białoruski Centralny Komitet Wyborczy (BCKW), grupujący głównie przedstawiciele środowisk socjalistycznych, ale także chrześcijańskiej demokracji⁴⁸. BCKW wyłoniony został w Wilnie w sierpniu 1922 r. na konferencji białoruskich ugrupowań politycznych, do współpracy pozyskał również przedstawiciele mniejszości rosyjskiej i ukraińskiej. Komitet rozpoczął kampanię wyborczą pod hasłami obrony praw ludu białoruskiego, nadania ziemi chłopom na terenach białoruskich, wolności społecznej, politycznej i wyznaniowej. Zdaniem czynników polskich, wspomniane hasła skierowane były przeciwko polskiemu ziemiaństwu i osadnictwu wojskowemu⁴⁹. Oceniano ponadto, że BCKW działał na terenie ziemi wileńskiej jako ekspozytura rządu Wacława Łastowskiego⁵⁰. Podstawowym, chociaż nieoficjalnym, kierunkiem politycznym Komitetu była przewidywana federacja niepodległej Białorusi z Litwą w oparciu o Niemcy. Oficjalnie natomiast udział w kampanii wyborczej uzasadniany był potrzebą posiadania w parlamencie polskim własnego, narodowego przedstawicielstwa, pilnującego interesów Białorusinów żyjących pod „pańszczyźnianym panowaniem polskim”⁵¹. Odnotować należy, że członkami BCKW byli również rosyjscy monarchiści⁵².

Antypolski obóz uzupełniał Białoruski Związek Włościański, organizacja utworzona i finansowana, jak informował w swoim sprawozdaniu płk Zamorski, przez eserowców, nie posiadająca praktycznie żadnego poparcia społecznego⁵³.

⁴⁸ Tamże. Wg O. Malinowskiego, delegata Rządu RP w Wilnie, finanse BCKW mogły pochodzić z Kowna. Patrz: tamże

⁴⁹ Tamże, k. 35-37. Opracowanie płk. Zamorskiego nt. sytuacji wyborczej mniejszości narodowych z 6 IX 1922 r. Komitet, wysuwając w kampanii wyborczej hasła obrony ludu białoruskiego, nie cieszył się jego poparciem. Wieś białoruska była apolityczna. Istniejąca niechęć chłopów do polskiej administracji nie miała charakteru narodowego, wywołana była brakiem zainteresowania potrzebami materialnymi wsi. Zdaniem oficera Sztabu Generalnego płk. Zamorskiego, „racjonalnie prowadzona praca polityczno-kulturalna między ludem białoruskim, zaspokajanie jego potrzeb materialnych, oto drogi mogące całkowicie pozyskać lud białoruski dla państwowości polskiej”. Patrz: tamże, k. 35.

⁵⁰ Tamże, k. 36. Wacław Łastowski był premierem proklamowanej w marcu 1918 r. Białoruskiej Republiki Ludowej (BRL). Jak podkreślił Eriks Jekabsons, odnosząc się do okresu międzywojennego, „państwo to nigdy nie zaistniało na mapie politycznej (...) regionu”. W maju 1920 r. rząd Łastowskiego udał się na emigrację do Rygi, a później do Kowna. Patrz: E. Jekabsons, *Stosunki między Lotwą i Białoruską Republiką Ludową w latach 1919-1921*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, 1997, t. 7, s. 49 i 58.

⁵¹ AIJP, zespół 30, sygn. 4, k. 36, Opracowanie płk. Zamorskiego nt. sytuacji wyborczej mniejszości narodowych z 6 IX 1922 r.

⁵² Tamże, k. 44, Przynależność polityczna członków Białoruskiego Komitetu Wyborczego.

⁵³ Tamże, k. 41. Opracowanie płk. Zamorskiego nt. sytuacji wyborczej mniejszości narodowych z 6 IX 1922 r.

Do białoruskich ugrupowań polonofilskich, które podjęły decyzję o udziale w wyborach, należały Zjednoczenie Białoruskich Bezpartyjnych Aktywistów (ZBBA), partia „Zielony Dąb” oraz tzw. grupa Aleksiuka. Jak podkreślał płk Zamorski, ZBBA grupowało „żywioty szczerze i bez zastrzeżeń polonofilskie”⁵⁴. Podstawowe punkty programu wyborczego miały charakter społeczny i dotyczyły głównie otwarcia sieci szkół białoruskich, uruchomienia kursów nauczycielskich polsko-białoruskich, pomocy rządowej dla białoruskiej wsi i wspierania przez władze administracyjne rozwoju kooperatyw białoruskich⁵⁵.

„Zielony Dąb” aprobował wyborcze tezy ZBBA, postulował autonomię Białorusi w granicach Rzeczypospolitej. Liderzy partyjni domagali się ponadto wprowadzenia w życie na obszarach białoruskich polskiej konstytucji, obrony i poparcia dla religii, reformy rolnej, ośmiogodzinnego dnia pracy i ubezpieczeń społecznych⁵⁶.

Propolskie stanowisko w nadchodzących wyborach zajmowała tzw. grupa Aleksiuka. Paweł Aleksiuik był aktywnym politykiem białoruskim, w sierpniu 1919 r. współtworzył Białoruską Komisję Wojskową, organ pracujący później nad zorganizowaniem białoruskich pododdziałów wojskowych⁵⁷. Aleksiuik skupił przy sobie grupę działaczy i wziął udział w kampanii wyborczej pod hasłami autonomii Białorusi w ramach państwa polskiego oraz reformy rolnej. Szanse na wprowadzenie do Sejmu kandydata grupy Aleksiuika były niewielkie już na wstępie, m.in. z powodu oskarżeń o malwersacje finansowe⁵⁸.

Białoruskie ugrupowania polonofilskie nie wchodziły do Bloku Mniejszości.

W akcji wyborczej na Wileńszczyźnie uczestniczył również, zdominowany przez aktywistów żydowskich, Komunistyczny Związek Proletariatu Wsi i Miast (KZPWIM). Związek 30 września 1922 r. zorganizował wiec z udziałem ok. 2 000 osób. Zdaniem delegata Rządu w Wilnie Walerego Romana, 85% uczestników spotkania stanowili Żydzi. KZPWIM nie rokował sukcesu wyborczego, jego działalność w kampanii miała charakter wyłącznie agitacyjny. Komuniści starali się docierać do środowisk żydowskich, polskich (głównie do robotników) oraz do Białorusinów, o czym świadczyły przechwytywane przez policję materiały propagandowe w języku białoruskim⁵⁹.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Tamże, zespół 30, sygn. 2, k. 41, Lista do Sejmu — 22, program „Zielonego Dębu”.

⁵⁷ O. Łatyszczek, *Białoruskie formacje wojskowe 1917-1923*, Białystok 1995, s. 123.

⁵⁸ AIJP, zespół 30, sygn. 4, k. 42-43, Opracowanie płk. Zamorskiego nt. sytuacji wyborczej mniejszości narodowych z 6 IX 1922 r.

⁵⁹ Tamże, k. 24-25, Sprawozdanie z akcji wyborczej na Wileńszczyźnie za miesiąc październik 1922 r.

Oprócz organizacji żydowskich, zgrupowanych w Bloku Mniejszości oraz wymienionego wyżej KZPWIM, o głosy wyborców ubiegał się Żydowski Demokratyczny Blok Ludowy i Żydowski Związek Robotniczy „Bund”⁶⁰.

Niewątpliwie największe szanse wyborcze posiadały te organizacje mniejszości narodowych, które zgrupowane były w Bloku Wyborczym Mniejszości Narodowych (lista nr 16). Blok domagał się realizacji następujących kwestii:

- równouprawnienie wszystkich obywateli państwa polskiego,
- nadanie językom mniejszości pełnoprawnego charakteru w szkolnictwie, prasie i wszystkich przejawach życia kulturalnego, zrównanie języka białoruskiego z językiem polskim w administracji i sądownictwie na terenach białoruskich,
- zapewnienie swobody w realizacji praktyk religijnych i innych wolności konstytucyjnych,
- zapewnienie mniejszościom narodowym równoprawnego dostępu do urzędów państwowych, samorządowych i społecznych, natomiast na terenach białoruskich preferowanie w tym względzie Białorusinów,
- wprowadzenie reformy rolnej, ochrona drobnych dzierżawców i ograniczenie polskiego osadnictwa wojskowego,
- zabezpieczenie osłony socjalnej dla robotników (ubezpieczenia, podwyżka płac, osmiogodzinny dzień pracy),
- ograniczenie agresywnej, zdaniem Bloku, polityki państwa polskiego, redukcję armii i zmniejszenie wymiaru służby wojskowej,
- wprowadzenie autonomii ziem białoruskich i sejmu krajowego w Wilnie⁶¹.

Lata 1920-1922 ukazały Wileńszczyznę w kontekście krzyżujących się interesów narodowościowych. Zasadniczo miała ona charakter dwupłaszczyznowy. Kwestią podstawową była polityczna przynależność obszaru, a więc spór polsko-litewski. Nie wolno bagatelizować również istniejących wówczas haseł, głoszonych przez niektóre środowiska Białorusinów, dotyczących włączenia ziem białoruskich w skład postulowanej niepodległej Białorusi. Płaszczyzna druga to próby środowisk mniejszościowych, zmierzające do zdobycia maksymalnych uprawnień w ramach istniejącej państwowości, wraz ze skłonnością poparcia tej opcji, która zapewni większą autonomię. Mniejszość żydowska stanowiła tu przykład najbardziej wyrazisty. Na marginesie wspomnianych obszarów narodowościowej rywalizacji znajdował się ruch komunistyczny, posiadający w swoich szeregach przedstawicieli różnych nacji Wileńszczyzny, agitujący społeczeństwo na rzecz Rosji sowieckiej.

⁶⁰ Tamże, k. 25.

⁶¹ Tamże.

Biorąc pod uwagę kryterium czasowe, analizowany w artykule okres zawiera w sobie dwa etapy. Pierwszy łączy się z państwowością Litwy Środkowej (październik 1920 r. — marzec 1922 r.), drugi natomiast dotyczy Wileńszczyzny jako integralnej części Rzeczypospolitej, od momentu włączenia do listopadowych wyborów parlamentarnych (marzec 1922 r. — listopad 1922 r.). Działalność organizacji mniejszościowych w obu okresach miała zróżnicowany charakter. Perspektywa przynależności Litwy Środkowej po akcji gen. L. Żeligowskiego nie była jednoznacznie przesądzona. Stan taki wzmacniał opór mniejszości litewskiej i częściowo białoruskiej wobec planów precyzowanych przez szeroko rozumiany czynnik polski. Po decyzji Sejmu RP o przyłączeniu Wileńszczyzny do RP i przystąpieniu mniejszości (z wyjątkiem litewskiej) do wyborów listopadowych mogło się wydawać, że akceptują one istniejący stan rzeczy, a dalsza walka o postulowane oczekiwania odbywać się będzie w oparciu o obowiązujący polski stan prawny. Wybory do Sejmu i Senatu RP w listopadzie 1922 r. były pierwszą szansą dla mniejszości narodowych w Polsce, w tym także dla mniejszości Wileńszczyzny na włączenie się w legalny nurt życia politycznego. Stąd wynikała wyjątkowa aktywność tych środowisk w kampanii wyborczej. Podkreślić jednakże należy, że, w opinii polskiej administracji, działalność legalna niektórych wspomnianych wyżej organizacji miała być jedynie zasłoną dla realizacji celów niezgodnych z interesami państwa polskiego.

Kolejne lata II Rzeczypospolitej nie zamknęły politycznej działalności reprezentacji mniejszościowych. Jest to jednak kwestia osobnych rozważań.

Змест

Праблема Вільні, якая склалася пасля далучэння яе да Рэчы Паспалітай, для ковенскай Літвы ўчыніла немагчымым нармалізацыю двухбавковых адносін практычна ў цэлым міжваенным перыядзе. Антыпатыя літоўскага ўрада да Рэчы Паспалітай прадвызначала ўспрыманне Польшчы і польскасці таксама літоўскай грамадскасцю, якая апынулася ў створанай у 1920 г. Сярэдняй Літве. Складала яна самую вялікую нацыянальную меншасць у новастворанай дзяржаўнасці. Апрача літоўцаў, Віленшчыну насялялі прадстаўнікі іншых нацый са статусам нацменшасці. Самымі шматлікімі сярод іх былі беларусы і яўрэі, хаця прысутныя былі таксама татары і расіяне. Кожная меншасць свае адносіны да дзяржавы вызначала праз прызму сваіх нацыянальных інтарэсаў. У гэтым кантэксце менш або больш умела скарыстоўваўся польска-літоўскі антаганізм.

Характэрнай рысай грамадства Сярэдняй Літвы было яго стаўленне да новай дзяржаўнасці. Практычна не было ў ім г.зв. дзяржаватворчых тэндэнцый. Палякі паўсюдна чакалі з'яднання з Рэччу Паспалітай, а сярод няпольскага насельніцтва меркаванні былі розныя. Большасць літоўцаў выказвалася за ковенскую Літву, сярод беларусаў былі прыхільнікі стварэння беларускай нацыянальнай дзяржавы. Былі таксама беларусы, якія разлічвалі на шчыльную сувязі з Польшчай. А яўрэйскае насельніцтва ўзмацнен за падтрымку польскага накірунку чакала пашырэння нацыянальнай аўтаноміі.

Акцыя ген. Люцыяна Жалігоўскага ад 9 кастрычніка 1920 г. не вырашыла яшчэ аб

прыналежнасці Сярэдняй Літвы да Рэчы Паспалітай. Такая сітуацыя актывізавала літоўскія асяродкі намагацца ажыццявіць свае палітычныя мэты. Пачуццё дзяржаўнай часовасці схіляла таксама астатнія нацыянальныя меншасці да барацьбы за сваю справу, якой, напрыклад, для беларусаў была незалежная беларуская дзяржава.

Далучэнне Віленшчыны да Польшчы памяняла плоскасць палітычнай актыўнасці меншасцей. Шанс прэзентаваць свае погляды даваў ім Сейм РП, таму пачалі яны старацца за дэпутацкія мандаты і ўключыліся ў парламенцкія выбары 1922 г. Аднак гэтая справа не датычыла літоўскай грамадскасці. Меншасныя пытанні, якія выявіліся ў Сярэдняй Літве, паказалі сутнасць нацыянальных праблем, з якімі таксама ў будучым прыйшлося памерацца польскай дзяржаве на ўсходніх аркаінах сваёй тэрыторыі.